

ОТКЉУЧАВАЊЕ ДЕТИЊСТВА

Шта је од свега тога тачно, шта легенда, шта истина а шта мит о човеку „кроз кога је противчала песма“ данас је тешко одредити а можда ни не треба. (...) Прах стваралаца спојио се са прахом земље: само књиге њихове живе у свету сејући добре жетве; само међу звездама две веће од осталих трепере; друго, уосталом, није ни важно.¹

Гроздана Олујић

Ауторка ове фикционално-нефикционалне збирке била је заинтригирана феноменом детињства, питајући се каква микроискуства бивају пресудна за нечији животни пут и да ли је неком унапред досуђено да својим делима утиче на животе генерација пред собом? И, затим, да ли на одрастање снажније утичу безбрижност, заштићеност или, пак, преживљена траума, одсуство родитеља, болест? По њеном уверењу, детињства су била кључна за животне путање и достигнућа значајних људи. Судајући по збирци *Били су деца као и њи*, а пре тога по књизи интервјуа *Писци о себи* (1959/2020)², у којима са писцима често разговара о њиховом одрастању; затим, по циклусу есеја „Трагом непостојеће мапе књижевних музеја света“³, посвећеном

¹ Гроздана Олујић, „Овим вртом ходао је Толстој“, у: Гроздана Олујић, *Точак времена. Есеји*, едисија *Дела Гроздане Олујић*, књ. 9, приредила Валентина Хамовић, Београд: СКЗ, 2020, 106–107.

² Гроздана Олујић, *Писци о себи, Дела Гроздане Олујић*, књ. 8, приредио Александар Јовановић, Београд: СКЗ, 2020.

³ Циклус чине есеји: „Уклето двориште Кафкиног детињства“, „Угаони домови Ф. М. Достојевског“, „Месечева долина Цека Лондона“, „Буденброкови су били јачи“, „Овим вртом ходао је Толстој“

интимним просторима у којима су расли/живели значајни европски писци (међу којима и неки јунаци ове књиге), објављеном из заоставштине, списатељица је покушавала да проникне где су се и у каквим околностима јављале прве клице њихових животних путања. Она је одлазила у њихове завичаје, покушавала да осети атмосферу која струји у простору – а пре и после свега, читала је њихова дела и ту проналазила кључеве њиховог стварања:

Оно што је најчешће срж живота писаца, њихов основни проблем и њихова најљућа мука – књиге су које стварају, јунаци и идеје тих књига⁴.

Ако је координате Кафкиног света одредило уклето двориште његовог детињства, и ако детињства одређују наше животе, Томаса Мана одредио је, у живот, у литературу, у вечност гурнуо љупки северно-немачки ханзеатски град Либек.⁵

О важности детињства метафорично сведочи и бајка „Изгубљени кључ“. Њен млади јунак, вођен мистериозном звездом, трага за Заборављеним градом у којем га чека срећа. (Сува и бесплодна Пешчара као завичајни простор симболизује и његов доживљај света.) Како би досегао самоиспуњење, мора да пронађе кључ који откључава капију одређене Куле (свој првобитни доживљај породичне среће, пре него што је отац напустио мајку и њега). После дугог трагања, коначно спознаје да је кључ његове среће у завичају, нераскидиво везан за породични дом и да ће га досегнути не

и „Ко је био Димитрије Митриновић?“ у: Г. Олујић, *Точак времена. Есеји*, приредила Валентина Хамовић, Дела Гроздане Олујић, књига 9, Београд: СКЗ, 2020.

⁴ *Истио*, 104.

⁵ *Истио*, 100.

потрагом ван себе, већ у себи самом, то јест разумева да је оно што се крије иза капија Заборављеног града иницијална тачка и покретач његове судбине. Копањем бунара испред породичне куће он проналази извор који благотворно преобликује завичај и труди се да откључа врата своје подсвести. Типичан отворени завршетак бајке за Гроздану Олујић о јунаку који наставља своју потрагу у неодређеној будућности упућује на уверење да је живот сам по себи непрекидно трагање за смислом („потребно је само трагати довољно упорно, довољно дуго“⁶) који се може мењати и преобликовати (јунаку се чини да назире златни, па сребрни сјај кључа у даљини), али остаје неухватљив док животно путовање траје. Коначно, овом бајком сугерише се како је важно почети од почетка, откључавањем симболичких знакова детињства.

У „Уводној напомени“ указује се на формирање замисли о књизи, које је везано за почетке каријере. Приче о детињству познатих људи настајале су још крајем 50-их година прошлог века, док је тада двадесетогодишња студенткиња англистике сарађивала са листовима *Младоси* и *Млада култура* а књижевна каријера тек је била пред њом. Цртице о младости и одрастању „великих људи“ по њеним речима биле су веома лепо прихваћене и подстакле је да размишља о конципирању засебне књиге. Међутим, ову замисао је очигледно оставила по страни пошто је у том периоду стварала свој први роман. Стилске и обликовне особености прича указују на то да су дорађиване и уобличаване у каснијим деценијама (што је ауторка чинила са свим својим делима, посебно у равни приповедне прозе) те да је концепт збирке можда зачет рано, али је временом развијан. Међутим, други ауторски задаци

⁶ *Истио*, 135.

које је себи постављала утицали су да рукопис остане у облику у којем је и штампан. Тек на самом крају књижевне каријере списатељица се сагласила да рукопис буде објављен, бивајући свесна да га неће даље уобличавати. У коначном облику постоји тринаест прича о људима који су обележили српску и светску историју, књижевност и уметност, науку.

Првобитна замисао била је шира и разноврснија: требало је да буду написане приче о још три руска писца (Пушкину, Горком и Толстоју), немачком и француском лекару (Ерлиху и Пастеру), италијанском оперском певачу (Карузу), француском сликару импресионисти (Реноару), америчкој плесачици (Данкан), два енглеска песника (Бајрону и Шелију), француском писцу (Прусту) и српским писцима а у првом концепту нису били предвиђени неки бивши дечаки и девојчице. Збирка је, судећи по првом планираном садржају требало да садржи укупно двадесет две, односно двадесет четири приче (ако рачунамо и имена дописана руком на првој страни), уместо постојећих тринаест. Шири замисао експлицитно се истиче на крају уводне белешке: „Серија је обухватала животе (заправо скраћене биографије!) великих људи из свих области стваралаштва, као: литературе, музике, сликарства, биологије, медицине, технике итд. итд.“

Одабир књижевних јунака – оних планираних: А. С. Пушкин, И. А. Крилов, О. Реноар, Исидора Данкан, Л. Н. Толстој, М. Горки, Џ. Г. Бајрон, Паул Ерлих, Е. Карузо, Десанка Максимовић, П. Б. Шели, М. Пруст, Л. Пастер, уз дописана имена Ј. Ј. Змаја, Б. Нушића, Б. Ђопића, И. Секулић⁷ – и оних реализованих, сведочи, такође, о интелектуалном и емотивном каталогу личности које су фасцинирале Гроздану Олујић. С обзиром

⁷ Видети Напомену о издању.

на разноврсни концепт књиге, коначни састав је изненађујући, посебно ако имамо у виду неравнотежу у погледу професија књижевно-стварносних јунака (девет прича о писцима, две о научницима, једна о сликару и једна о војсковођи), што додатно сведочи о недовршености предвиђеног рукописа. Оно што такође онеобичава релације између иницијалног и коначног издања је чињеница да се у коначном издању налазе три приче које претходно нису назначене у списку аутора (Виктор Иго, Наполеон Бонапарта и Тулуз-Лотрек) а многе друге јунаке планиране списком ауторка није довршила. Због чега се уместо предвиђених прича о француском микробиологу Лују Пастеру или сликару Реноару (да останемо у домену француске културе)⁸ налазе поглавља о војсковођи, ратнику малог раста а велике визије и о сликару који је био низак, генетским предиспозицијама обogaљен а талентом горостасан – можемо само да претпостављамо (евентуално ову околност можемо да сагледамо кроз целокупни прозни опус у којем су типични растом ситни бунтовни јунаци, који се супротстављају конвенцијама). Могуће да је списатељица желела да најочигледнијим примерима истакне идеју како се упорношћу и снагом визије могу превазићи сва физичка и телесна ограничења, породичне забране, па и подсмех окружења. То што је Наполеон једини јунак ове књиге који је остао забележен у историји својим ратничким, војним и државничким успесима (а не као научник или уметник), није у супротности за концептом

⁸ Планирани (Пруст, Реноар, Луј Пастер) и обликовани књижевни јунаци прича (Тулуз-Лотрек, Виктор Иго и Наполеон) из француске историје и културе сведоче о франкофоном образовању и, зашто да не, о франкофилији Гроздане Олујић. Друга култура која ју је несумњиво привлачила је руска, о чему сведочи највећи број планираних књижевних биографија (о четири руска писца), као и две приче у овој књизи, о Чехову и Достојевском.

целине. Управо снагом своје воље, великом интелигенцијом, стратешким деловањем овај Корзиканац освојио је пола света и омогућио себи оно што му је сиромашним, неаристократским пореклом било апсолутно недоступно – да досегне царску власт и упише се у токове историје света.

* * *

Коначно издање књиге *Били су деца као и њи* садржи приче о српским писцима чија су дела саставни део лектире у основној и средњој школи – Бранку Ћопићу, Петру Кочићу, Исидори Секулић, Јовану Стерији Поповићу, о светски признатим научницима Николи Тесли и Михајлу Пупину, затим о класицима светске књижевности и, коначно, о великом сликару. Националне, историјске, географске, породичне и сваке друге околности њиховог одрастања битно се разликују. Тринаест прича из ове збирке можемо схватити као врсту књижевних биографија за чије обликовање се служила разноликом грађом: биографијама, писмима, интервјуима, аутобиографијама, анегдотама и сл. Навешћемо неке примере. За причу о Ћопићевом детињству коришћени су некњижевни, аутопоетички текстови (сведочење о детињству „Мој живот и књижевни рад“ из *Босонојој дјетиништва*⁹) и они књижевни, у којима се препознају аутобиографски елементи (приповетке из збирке *Приче занесеној дјечака*¹⁰ и *Башиће сљезове доје*) а у само приповедање укључене су алузије на друга дела овог аутора. Одростање Исидоре Секулић обликовано

⁹ Бранко Ћопић, *Босонојој дјетиништво*, *Сабрана дела Бранка Ћопића*, књ. 10, Београд / Сарајево: Просвета / Свјетлост / Веселин Маслеша, 1964, 7–18.

¹⁰ Бранко Ћопић, *Приче занесеној дјечака и грује њриче*, Ријека: Отокар Кершовани, 1963.

је уз помоћ интервјуа¹¹, писама¹², биографских података, књижевних и есејистичких текстова ове ауторке, од којих је највише коришћена прича „Буре“ из збирке *Сайуџници*¹³. Прича о детињству Михајла Пупина грађена је понајвише на основу његове аутобиографије *Са њашњака до научењака*, за коју је, како се и у овој књизи наводи, добио Пулицерову награду. За фикционализовање Теслиног детињства послужили су различити извори: аутобиографија *Моји изуми* и писмо које је Тесла пред крај свог живота (1939) написао Поли, ћерки Константина Фотића, југословенског посланика у САД, које је под називом *Прича о детињству* приредио Душан Радовић 1980. године.¹⁴ Осим тога, Гроздана Олујић служила се и бројним књигама о Теслином животу и раду.

Начин на који су елементи биографија фикционализовани имају улогу да покажу на који начин уметници своја животна искуства користе као грађу за стварање. Отприлике као што би рекла јунакиња ове збирке, Исидора Секулић: „Ако је нешто значајно и вредно за наш живот, то остаје или крај нас или у нашем делу“.¹⁵ Не заборавимо да је аутобиографско приповедање засновано на варљивом сећању и накнадном уобличењу, на потреби да се неки догађаји

¹¹ Г. Олујић, „Три правила Исидоре Секулић“, интервју у: *Писци о себи*, 241–260.

¹² Исидора Секулић, *Мој круј кредом: изабрана њисма*, приредио Радован Поповић, Београд: Народна књига, 1984.

¹³ Исидора Секулић, *Сайуџници*, Београд: Плави јахач, 1997.

¹⁴ Никола Тесла, *Прича о детињству*. Приредио Душан Радовић, Београд: БИГЗ, 1980, прештампано издање 1996. издаје Музеј Николе Тесле.

¹⁵ Исидора Секулић, у: Љиљана Станимировић, *Исидора: између мира и немира*, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу / Универзитетска библиотека у Крагујевцу, 2017, 7.

нагласе а други изоставе, да се некима прида већа важност а да се други маргинализују или прикрију. Оно је, дакле, својеврсно домишљање, аутофикционализација проживљеног, једна могућа слика стварности. Разлике између искуства и његовог уобличења говоре нам да књижевно дело не можемо посматрати поједностављено, као одраз пишевог живота у огледалу, па ни ове приче, двоструко посредоване, не можемо доживети као биографске, у пуном смислу те речи, већ као уметничку визију детињства познатих људи.

У причама се избегава гомилање фактографских података. Догађаји из аутобиографија се поједностављују а некад и мењају да се истакне развој лика. Уосталом, алузије на њихова књижевна дела и аутобиографске записе треба да мотивишу читаоце на даље истраживање. Са друге стране, биографије великана о самом детињству обично не казују превише, па су далеко од аутентичне, уверљиве слике. Самим тим, детињство приповедних ликова је погодно за приповедно уобличење и оживљавање. Сличан приповедни поступак, не заборавимо, користила је и Светлана Велмар Јанковић у *Књизи за Марка*¹⁶, у којој је тематизовала детињства будућих немањићких владара, засновавши приповедање подједнако на фактографским елементима и мотивима фантастике. Нефикционални, биографски епилог приче карактеристичан је за обе приповедне збирке.

Како смо напоменули, Гроздана Олујић издваја кључне епизоде које су им одредиле будућност, проналазећи везе између тих догађаја и њиховог стваралаштва. То, уосталом, отворено истиче и први

¹⁶ Светлана Велмар Јанковић, *Књига за Марка*, Београд: Стубови културе, 2005.

књижевни јунак ове збирке – Бранко Ћопић. У свом писму Зији Диздаревићу којим се отвара *Башића сљезове доје* он указује да се однос према свету стечен у детињству није никад променио, без обзира на каснија искуства:

Њено су ми сјеме посијали у срце још у дјетињству и оно без престанка ниче, цвјета и обнавља се. Пржиле су га многе страхоте кроз које сам пролазио, али коријен је остајао, животворан и неуништив, и под сунце поново истурао своју нејачку зелену клицу.¹⁷

Већ у уводну сцену прве приче смештени су кључна особа из Ћопићевог детињства, *gjeg* Раде и важни мотиви у његовом стварању: месец, воденица, приповедање. Прича почиње лирским описом месечином обасјане грмечке ноћи у којој се дечак налази у воденици, окружен дединим познаницима, воденичарима и помељарима. Простор који је у усменој традицији (и словенској митологији) станиште оностраних бића, односно различитих демона (вампира, вештица, водених духова) мистериозан је и страشان за дечака. Тајанственост појачавају ноћна тама, месечина, фолклорна предања и повести о епским јунацима. Безимени приповедачи из воденице отеловљују древну слику фолклорних приповедача који тумаче свет из митске перспективе, па та слика остаје трајно урезана у свести будућег писца. Дечак је огрнут дедином кабаницом која не само да га греје, већ га и (магијски) штити од страшних бића. Док је кабаница на њему а деда-заштитник поред њега, дечак се осећа безбедан, иако му се ликови воденичара причињавају као прерушени чаробњаци и демони. Упућивање на усмено приповедање на самом

¹⁷ Бранко Ћопић, *Башића сљезове доје*, Београд: СКЗ, 1975, 4.

почетку приче има свој дубоки разлог, пошто сведочи о првој лектури будућег писца, оној која је обликовала његов доживљај света, подстакла његову машту, одредила приповедну поетику и карактеристичне мотиве (један од њих је и деда Тришин млин и циклус прича о воденичару и његовом мачку). Зато су Ђопићева дела често заснована на илузији усменог приповедања и елементима усмене књижевности које он користи и преобликује.

Такође, већ у првој реченици приче јавља се важан симболични јунак Ђопићевог дела – Месец. Зато је његова прва дечја опсесија његова жеља за хватањем Месеца забележена и у аутобиографском запису „Мој живот и књижевни рад“ (којим се списатељица служи обликујући га у форми дијалога деде и унука). Месец се јавља као јунак или неми сведок радње Ђопићевих дела (на пример, у поеми са елементима бајке „Мјесец и његова бака“ из *Чаробне шуме* има лик несташног дечака који помаже земаљским бићима у невољи). По дедином уверавању, месец се може дохватити рогуљама Лазе Угарчине а овај мотив постаје основа приче „Поход на Мјесец“. Али, у књижевном делу сећање се мења, па се деда из приче противи походу, желећи да заштити и поштеди унука дубоког разочарења, а његов пријатељ Петрак подстиче дечака да крену у поход. И Петрак и Раде желе најбоље дечаку и поступају свако из својих уверења, због чега симболизују различита животна начела: потребу да се изађе из удобности породичног окриља и следи сан, чак и онда када је недостижан, и потребу да се живи рационално и промишљено. Поход на Месец прераста у симбол приповедачевог односа према свету – у причи дечак неутешно плаче због свог првог судара са законима стварности, али у њему опстаје донкихотовска потреба да се, упркос свему, снови морају следити,

јер они су увек видљиви, као месец, готово на дохват руке.

Ћопићева омиљена књига из ђачких дана, Сервантесов *Дон Кихот*, коју је добио у замену за торбу крушака, дубоко се утиснула у његову слику детињства, што се најбоље види у поменутом писму умрлом пријатељу. Своју веру у људску доброту и светлу страну света („златну бајку о људима“) која опстајава упркос свим страхотама и разочарењима која је преживео, писац пореди са Сервантесовим јунаком идеалистом који се определио да живи своје снове без обзира на стварност. Ћопић је свестан да се његови *походи на Мјесец* можда чине узалудни, жалови, романтични и превазиђени, али он другачије не жели да посматра свет. И због тога каже, изједначавајући себе са Дон Кихотом, да свој сањарски дух, мешавину сете и смеха сматра својим оружјем којим се брани од зла и незнања:

Свак се брани својим оружјем, а још увијек није искована сабља која може сјећи наше мјесечине, насмијане зоре и тужне сутоне. (...) Можда је неком смијешна старинска одора, праћедовско копље и убого кљусе, које не обећава богзна какву трку. Јах, шта ћеш...¹⁸

Ову црту Ћопићеве личности ауторка је наслутила веома рано, деценијама пре његове *Башиће слезове доје* – још 1956. године, када је са њим обавила интервју. Двострукост његове природе у којој се смењују потреба да свет посматра из хумористичке перспективе и меланхолија (вечита преплетеност хумора и меланхолије, која се у причи из ове збирке именује као „смех кроз сузу“) упоредила је са смењивањем донкихотовског и санчопансовског обличја у његовом понашању

¹⁸ Бранко Ћопић, *Башића слезове доје*, Београд: СКЗ, 1975, 4.

(интервју је тако и насловљен: „Двоструки свет Бранка Ћопића“¹⁹):

Сам писац, иако више сличан Санчу Панси, крије много од Дон Кихота у себи. (...) За десетак минута смењује се читава једна скала осећања и расположења. Као да у једном човеку живи неколико бића, од којих су најприметнији лукави причалица нешто пискавог гласа и дечак занесених очију за кога живот још увек није изгубио привид бајке.²⁰

не слутећи да ће писац у својим зрелим годинама управо на овој симболици засновати своју збирку. Сасвим је извесно да је интервју, вођен у Београду, маја 1956, у којем је много пажње посвећено одрастању под Грмечом, послужио као основа за настанак приче (баш као што се основа за настанак приче о одрастању Исидоре Секулић може у великој мери повезати са интервјуом са списатељицом, вођеном октобра 1955).²¹

Други важан приповедач из Ћопићевог детињства јесте његов стриц Ница, Личанин, печалбар и добровољац из Првог светског рата. Његове приче о живописним ликовима обичних људи дечак памти и у зрелом добу фикционализује, па стриц постаје један од сталних ликова Ћопићеве прозе – Николетина Бурсаћ. Гроздана Олујић приповеда о Ћопићевом одрастању наводећи карактеристичне догађаје, оне из пастирских дана, анегдоте из ђачког живота (епизода са глобусом које деца са села опажају као бостан), прве љубави, књижевне покушаје у гимназији, водећи рачуна да укаже на оне који су значајни за Ћопићеву књижевну поетику и фикционално преобликовани у књижевним текстовима (на

¹⁹ Гроздана Олујић, *Писци о себи*, 293–306.

²⁰ *Истио*, 295.

²¹ Г. Олујић, *Писци о себи*, 241–260.

пример, како је ђачка побуна у основној школи фикционализована у роману *Орлови рано леће*).

Прекид детињства означила је *дједова* смрт. У причи се наводи да дечак „никад није хтео да поверује до краја, у бесаним ноћима уверавајући себе да је то старац само некуда одлутао и да ће се неминовно вратити једног дана“ а затим указује како је дедин лик добио своју књижевну транспозицију („вратио се“) у *Башићи слезове доје*. Знатно пре ове збирке Ђопић 1939. пише приповетку „У свијету мога дједа“ у којој тематизује дечачку тугу због које му се његов лик често причињава:

често тога прољећа ја сам се сусретао са својим вољеним дједом. Гледао сам га како из даљине лагано долази путељком између младих жита и ништа зато што се последије из близине показивало да је то био неки други старац. У тих сунчан дан, лежећи у високој бујадџи, ја сам по читаве часове с њим разговарао.²²

Очигледно је да Гроздана Олујић свесно варира мотиве ове приче, подтекстно их уграђујући у своје приповедање. Такав је и мотив пада лименог петлића са врха куће, доведен у везу са дедином смрћу и крајем детињства. Списатељица указује на књижевну обраду мотива петлића са врха родне куће у Хашанима у којој пад ветроказа представља тренутак у ком свет постаје огољен, суров и празан, алудирајући на приповетку „Како је опустио свијет“:

Свијет око њега заувјек је опустио и постао јасан и го. Необичних ствари, које се сваког тренутка очекују и због којих се дршће и слути, није више у њему било.²³

²² Б. Ђопић, *Босонога дјетињство*, 26.

²³ *Исто*, 64–65.

Пресудан значај у формирању јунака ове књиге има породично окружење и зато се у приповедању велика пажња посвећује сликању кућних, интимних призора. Зато приче по правилу почињу обликовањем типичне сцене из породичног дома којом се представља атмосфера и формативни доживљај света. Јунаци ових прича одрастали су у веома различитим околностима – уз подршку својих родитеља који су разумели њихов таленат или патећи због деспотског карактера и неразумевања својих родитеља. Многи од њих су били сирочићи: Исидора Секулић мајку није ни запамтила, Достојевски и Јован Стерија Поповић рано остају без мајки, Кочић и Сремац замишљали су своје мајке у звездама (Кочића је чувала баба Вида, а Сремца, као и Ћопића, деда, трговац Филип Ђорђевић) док Џек Лондон расте као ванбрачно дете које отац никад није желео да упозна.

Многи јунаци имају круте или преке, сурове очеве. Чеховљев отац, верски фанатик, неспретан у практичном животу, кињио је своје синове да од раног јутра вежбају црквено појање, иду у школу и помажу му у радњи. Када је отац изгубио радњу и цела породица се одселила у Москву, Антона остављају у родном Таганрогу да држи часове и финансијски помаже своје родитеље. Зато је Чехов говорио да није ни имао детињства. Али, у игри са браћом пронашао је свој будући животни позив драмског ствараоца: импровизовање у кућном позоришту које је служило за опуштање од наметнутих обавеза било је велики извор задовољства за Антона и подстакло га да почне да ствара. И Достојевски је имао више него трауматично детињство: отац му је био лекар болнице за сиромашне, подигнуте на месту гробља за бескућнике. Зато је породица живела у самој суморној болничкој згради и дечак се свакодневно сусретао са болесницима. Осим тога, морао је

да слуша свађе а некад и насилне испаде пијаног, опсеивно љубоморног оца који је кињио његову осетљиву мајку. Гроздана Олујић покушава да покаже како ове трауме нису од јунака направиле промашене људе, напротив: будући писци успели су да их претворе у велика књижевна дела (Стерија по узору на оца пише *Кир-Јану* а Достојевски пише о пониженим, несрећним људима, женама мученицама, као што је била његова мајка а у роману *Браћа Карамазови* Фјодору Карамазовом даје неке особине свог оца).

За формирање јунака кључну улогу имале су мајке (што можда посредно сведочи и о слици детињства саме списатељице; иако о свом одрастању није готово никад сведочила, посвета „Мајци Милици, за мудрост њене љубави“ на почетку прве збирке дајки²⁴ о томе више него речито говори). Пожртвоване и пуне љубави за своју децу, оне препознају њихов таленат и потребу за усавршавањем. Од почетка уверене у њихову изузетност, оне се боре да њихова деца иду у боље школе, верују у њих и храбре их на том путу. За многе од јунака ове књиге, мајчин подстицај и савет били су пресудни. Стеријина мајка, Јулијана Молерова, подржавала је жељу свог сина за учењем. Великим залагањем успела је да убеди шкртог цинцарског трговца, Стеријиног оца, да купи сину књиге и пошаље га у школу у Сремске Карловце, па затим и Темишвар. Да није било ње, Стерија би, по плановима свога оца, постао вршачки берберин или трговац. У својим сећањима и Пупин описује велику веру своје мајке Олимпијаде у моћ знања („знање је светлост која осветљава наш пут кроз живот“²⁵), због

²⁴ Гроздана Олујић, *Седефна ружа и друје дајке*, Загреб: Младост, 1979, 5.

²⁵ Михајло Пупин, *Са њашњака до научењака*, Београд: САНУ, Нови Сад: Матица српска, Шабац: Епархија шабачка, 2014, 20.

чега га је, иако неписмена, подстицала да иде у далеки свет, уверена у велике способности свога сина:

Моја мајка је веровала у чуда и говорила је учитељу да нада мном бди дух светог Саве. Једног дана је учитељу рекла, у мом присуству, да је у сну видела како је свети Сава положио руку на моју главу и, окренувши се к њој, рекао: „Кћери Пијада, школа у Идвору ускоро ће бити тесна за твога сина. Нека онда пође у свет, где ће наћи више духовне хране за своју душу жељну знања.“²⁶

Своје способности и таленат неки јунаци дугују мајчиним генима. Теслина мајка Георгина – Ђука је, како наводи Тесла, потицала из породице изумитеља („њени отац и деда су изумели многобројна оруђа за домаћинство, ратарство и друге сврхе“²⁷) а и сама је имала проналазачке способности („Моја мајка је била прворазредни изумитељ и верујем да би много постигла да није била тако далеко од модерног живота“²⁸).

Овакву улогу за Исидору Секулић има њен отац, градски капетан Данило Секулић, пошто јој је мајка Љубица рано умрла. Он има кључни утицај не само на њено образовање, већ и за њен однос према животу: „Од своје четврте године, подучавана од оца ерудите, знала сам напамет латинске дечје стихове. Био је веома учен и озбиљан у свакој прилици.“²⁹ Очева богата библиотека прво је скровиште за повучену, ћутљиву девојчицу богатог унутрашњег света. Од оца усваја животну девизу: рад – сиромаштво – ћутање које се придржава читавог живота. Сродан Исидорином оцу

²⁶ *Исидо*, 20.

²⁷ Н. Тесла, *Моји изуми*, 11.

²⁸ *Исидо*, 12.

²⁹ Исидора Секулић, у: *Исидора: између мира и немира*, 8.

био је и Теслин отац Милутин, свештеник у Смиљану и Госпићу: „Био је веома образован човек, прави природни филозоф, песник и писац и за његове проповеди је говорено да су тако елоквентне као Абрахамове“.³⁰ (У причи је одређен само као „чудни свештеник“ коме је више стало до књига него до држања проповеди.) Очева богата библиотека је место где је Тесла развио своју страст према књигама, у тој мери да му је отац, плашећи се за његов вид, забранио да чита ноћу и сакрио све свеће. (Тесла је, међутим, лако нашао решење: изливао би лојанице и читао до јутра.) У причи је очева забрана ноћног читања појачана претњом батинама („Радиће прут, ухватим ли те да читаш поред свеће!“ Никола се тврдоглаво смешкао и читао по сву ноћ док га отац није открио а прут почео да *radi*“), иако Тесла наводи да га је отац само једном ошамарио, онда када је у цркви поцепао хаљину нападно обученој жени („Мој отац је побелео од беса. Благо ме је ударио по образу, и то је била једина физичка казна коју је он икад применио, али се ударца и дан-данас сећам“³¹).

Велики људи описани у овој збирци имају неке заједничке особине: природну радозналост, истрајност (често и тврдоглавост), окренутост унутрашњем свету и велику жељу за читањем и учењем. Неки од њих били су веома друштвени, други повучени, трећи авантуристи, али сви су волели да читају и трудили се да следе своје снове. То је у причи о Пупину представљено мотивом вечерње звезде са врха идворског млина која представља симболичну звезду водиљу кроз живот. То је често значило да морају да се супротставе родитељским очекивањима и плановима (млади Чехов, Достојевски, Стерија, Тесла, Сремац и Тулуз-Лотрек

³⁰ Н. Тесла, *Моји изуми*, 9–10.

³¹ *Истио*, 40–41.

изневеравају родитељске жеље и планове о избору професије), али су у томе успели.³²

Гроздана Олујић је опчињена личношћу Николе Тесле, мистика и научника за ког се сматра да је био у дослуху са затајним силама. О томе сведочи и чињеница да је научнику посветила једну од прича из ове збирке, али и своје бајке „Бела голубица“ и „Плава мачка“ из збирке *Јасиук који је њамџио снове*³³ (у заглављу се то јасно и наводи: „У Београду у знак сећања на једну давну мачку Николе Тесле...“). Поређењем ове приче и бајки можемо видети како живот стварне личности може бити фикционализован на различите начине, кроз реалистичку и натприродну мотивацију. И у бајкама се задржава на сличним мотивима: Теслиним светлосним, готово натприродним визијама које је имао од детињства, мотиву мачке и електрицитета, хидроцентрали на Нијагариним водопадима и голубовима о којима је бринуо пред крај живота. Јунак бајке „Плава мачка“ ноћу, у својој соби осећа појаву натприродног: мачка почиње да трепери плавичастим искрама (као и у сећању из детињства) и појављује се Патуљак из магијског света. На сличан начин, и у „Белој голубици“ у снежном сутону указује се светлосна магијска голубица. У оба случаја појава чудесних бића има својеврсну функцију *благовести*, објаву да ће јунаци постати изузетни људи и да ће имати помоћ

³² Чини се да је Тулуз-Лотрек сваким својим поступком свесно бирао тежи пут. Као да је читав његов живот био прокошење свету. Он се опредељује за сликарство, иако то његов отац сматра недостојним грофовског статуса, у ликовној школи супротставља се академском начину сликања и тематици, настањује се у боемској четврти Париза и слика мотиве друштвене маргине необичним ликовним приступом.

³³ Гроздана Олујић, *Јасиук који је њамџио снове и друге бајке*, Београд: Bookland, 2007.

чудесних бића. Магијски помоћници остављају јунаку чудотворно средство, као *знак* који ће му помоћи у будућности: голубица оставља белег на руци а патуљак дарује светлосни штапић и каже: „кад одрастеш, додир твоје руке промениће читав свет, донети људима светлост и топлоту!“³⁴ Тиме се алудира на Теслино постављање прве хидроцентрале на Нијагариним водопадима:

Као у игри Патуљак спусти мајушни блистав штапић пред дечака и осмехну се, рекавши:

– Кад воде једне моћне реке њиме дотакнеш, читава земљина кугла светлеће као циновска плава мачка, не заборави и чувај тај штапић као око у глави...“³⁵

Своју прву „хидроцентралу“ млади Тесла је конструисао на смиљанском потоку, имајући визију онога што ће остварити много година касније:

Био сам очаран описом Нијагариних водопада који сам пажљиво прочитао, а у машти сам замислио велики точак који покрећу ови слапови. Рекао сам ујаку да ћу отићи у Америку и тамо остварити свој пројекат. Тридесет година касније, видео сам како се моје идеје остварују на Нијагари и дивио се недокучивој снази ума.³⁶

На то се и у причи из ове збирке и указује: „Та хидроцентрала није имала лопатица, али се ипак окретала: снага воденог точка покретала је незграпни котур углављен између две ракље“.

³⁴ Гроздана Олујић, *Сабране бајке*, Београд: Учитељски факултет, 2011, 527.

³⁵ *Истио*, 527.

³⁶ Н. Тесла, *Моји изуми*, 44.

Теслини родитељи разумели су да је он несвакидашње и необично дете, склоно фанатичном раду и подржали су га у његовој жељи да се посвети науци, без обзира на њихове планове да постане свештеник. Очајни од бригае због његове болести (оболео од колере, девет месеци је био везан за кревет), прихватају његову жељу да студира технику:

У једном од самртних тренутака, за које су мислили да су ми последњи, отац је улетео у моју собу. (...) Рекох му: „Можда бих могао да се опоравим, ако ми допустиш да студирам технику“. „Ићи ћеш у најбољу техничку школу на свету“, одговорио ми је свечано, а знао сам да тако и мисли. (...) На огромно запрепашћење свих, вратио сам се у живот као други Лазар.³⁷

Овај догађај тематизован је и у причи. Донекле је поједностављен: не помиње се разлог болести, али се отац, кроз сузе, смеши и каже: „У реду, Нико! Бићеш инжењер, само оздрави...“ Када професори из Граца моле родитеље да испишу Николу из Политехничке школе зато што толико фанатично учи да се плаше да неће преживети студије (Никола наводи како је током студија сваког дана устајао у три ујутру и непрекидно учио до једанаест ноћу), отац то не чини, знајући потребе и тврдоглавост свог сина, само се труди да благо релативизује његове успехе (чак и то је Николу тешко повредило, све док није нашао писма из Граца у очевој заоставштини).

Управо дечја упитаност над неким природним феноменима водила је велике научнике ка најзначајнијим открићима – о томе сведоче и Пупин и Тесла у својим сећањима. За Теслу је то била појава електрицитета док

³⁷ Исто, 53.

је мазио свог омиљеног мачка: „Ја сам занесен, размишљао. Није ли и природа једна огромна мачка? Ако јест, тко њу милује по леђима? То мора да је Бог, закључио сам. Имао сам три године, а већ сам филозофирао.“³⁸ Њено светлуцање у мраку доживљава као велико чудо, мистерију коју жели да реши:

нешто још чудесније тек се требало догодити. Смркавало се и морали смо упалити свијеће. (...) Напрегнух очи и јасно опазих да му је цијело тијело окружено неким свијетлим кругом, баш као ореола изнад главе светаца. Не смијем претјеривати у описивању деловања те чудесне моћи на моју детињу машту. Дан за даном питао сам се што је то електрицитет, али одговора нисам нашао.³⁹

У Пупиновом случају, преношење звука кроз земљу у којем је учествовао као дечак побудило је његову пажњу:

Једна од вештина било је сигнаписање и дојављивање кроз земљу. Сваки дечак имао је брицу, нож са дугом дрвеном дршком. Тај нож би се забадао дубоко у земљу, затим би се ударањем по његовој дршци производио звук, а дечааци су, лежећи на земљи, прислоњени ухом, имали задатак да одреде правац и растојање звучног извора. Запазили смо да се звук много брже простире кроз земљу него кроз ваздух.⁴⁰

Наука, међутим, у том тренутку није објаснила проводљивост. Пупинов наставник физике признаје да не може да објасни ову појаву:

³⁸ Н. Тесла, *Прича о детињству*, 1996.

³⁹ Исто.

⁴⁰ М. Пупин, *Са њашњака до научењака*, 22–23.

Мој учитељ, Словенац Кос (...) није знао да ми ово протумачи, а чисто сумњам да је просечни физичар Европе могао то учинити у оно време. Овај феномен је основа открића до којег сам дошао двадесет пет година после ових нових искустава стечених у пастирској летњој школи.⁴¹

Бистри дечаци брзо су превазишли своју средину а то је подразумевало опраштање са породицом и завичајем и одлазак у непознату средину.⁴² Пупин у сећању призива тренутак када се пред њим први пут указала панорама великог града. У сеоском дечаку обученом у кожух, са шубаром на глави, мешају се осећање запрепашћења, усхићености и страха пред непознатим светом:

На поселима у Идвору слушао сам многе приче о сјају царева палате на врху брега Будима и о чудима висећег моста преко Дунава који је спајао Будим и Пешту. (...) Али, оно што сам видео са брода превазишло је сва моја очекивања. Осећао сам се заплашен и осетих како бих био срећан да се окренем и вратим

⁴¹ *Исџо*, 22–23.

⁴² Добро је позната епизода о Теслином открићу мотора наизменичних струја у будимпештанском парку. Зраци Сунца на заласку подсећају младог Теслу на стихове Гетеовог *Фауста* („О, што ме крила не дигну са тла, / па за њим, вечно, да управљам свој лет! / Ах, куда лете крила бестелесна / телесна крила винути се неће“). Пошто има моћ визуелизације, штапом црта модел мотора у песку („Погледај мој мотор. Пази како ћу сада да га покренем у супротном смеру“). Догађај описан у аутобиографији у причи је обликован кроз упечатљиву сцену, као логичан наставак Теслиних вишемесечних експеримената и потребе да докаже професору Пешлу да је у праву. Откриће наизменичне струје дато је кроз дијалог и из перспективе пријатеља који је шокиран Теслиним понашањем (не спомињу се Гетеови стихови).

у Идвор. Свет изван Идвора изгледао ми је сувише велики и загонетан.⁴³

У причи о Пупину приповеда се о анегдоти на путовању, када је дечак из Идвора, уместо у Праг, стигао у Беч а новац за карту није имао, па се кондуктеру са златним ширитима обратио као да је цар, са „Ваше Милостиво Величанство“. Није поменут поносни дечаков одговор када му се станични службеник увредљиво обратио („ја нисам српски свињар, ја сам син једног храброг војног граничара и идем у чувену школу у Праг“⁴⁴), али зато у причи јесте наглашено велико Пупиново родољубље и снажно национално осећање. Научник је увек поносно истицао свој национални идентитет и колико дугује свом детињству у Идвору: „Моралне вредности мога народа испуњавале су ме. Томе су ме учили моја мајка и неписмени сељаци на сеоским поселима у Идвору и никада ниједно друго учење није оставило дубљи утисак на мене“.⁴⁵ Прича се завршава анегдотом са мировне конференције у Паризу по завршетку Великог рата, која је историјски тачна и показује како је Пупин увек мислио на добробит своје земље и свог народа и како је својим бројним добротинствима покушавао да јој се одужи. Његово пријатељство са америчким председником Вилсоном тематизује се у причи „Звезда са идворског млина“.

Јунаци ових прича показују како нема задатих правила ко постаје значајан за свој народ и своје време. У том смислу књига *Били су деца као и ти* мотивише младе читаоце, подстичући их да искористе своје

⁴³ М. Пупин, *Са њашњака до научењака*, 29.

⁴⁴ *Истио*, 30.

⁴⁵ *Истио*, 38.

могућности, пошто се међу њима, а можда и у њима самима, крију будуће изузетне личности. Стога само од њихове упорности и радозналости зависи какви ће људи постати. Упућујући се на почетак, у Заборављени град детињства својих младих јунака, Гроздана Олујић је покушала да понуди кључеве њихових судбина, али и да сведочи о важности детињства.

Зорана З. Ойачић